

biblos – om aktuelle bøker

Det er en glede å kunne introdusere et bredt spekter med aktuelle bokanmeldelser for gamle og nye lesere av *Theofilos*.

Fra vår faste anmelder Greg Laughery bringer vi fire bidrag som alle beveger seg i feltet mellom teologi og filosofi med temaene håp, oppstandelse, åpenbaring og det kristne livet. Olof Edsinger anmelder en ny svensk dialogbok om skapelse og evolusjon, mens undertegnede skriver om en aktuell norsk bok om apologetikk med et tydelig ungjordsperspektiv.

Videre bidrar Kjell Lejon med en anmeldelse om en nylig utgitt svensk liturgikkhistorie, mens Fernando Vasques omtaler en aktuell religionsfilosofisk bok om betydningen av Guds eksistens for et meningsfylt liv. Redaktør Stefan Lindholm avrunder *biblos* med to fyldige anmeldelser av bøker som omhandler dagsaktuelle temaer, nærmere bestemt om det naturlige og om alternative fakta.

Det bør også nevnes at *forum*-delen av dette nummeret inneholder to lesverdige «book review essays». I den ene artikkelen foretar Fernando Vasques en interessant sammenligning mellom Francis Jonbäcks *Meningsfullt liv* og Martin Hägglunds *Vårt enda liv: sekulær tro og andlig frihet*, med utgangspunkt i spørsmålet hvorvidt ateismen kan være eksistensielt relevant. I den andre artikkelen gir Peter S. Williams en omfattende og kritisk analyse av veteranapologeten John Warwick Montgomerys populære introduksjonsbok til apologetikk fra 2018.

Vi har også fått tillatelse til å re-publisere en stimulerende artikkel av den amerikanske litteraturprofessoren Karen Swallow Prior om fiksjonslitteraturens betydning for livet som kristen. Denne artikkelen står også i *forum*-delen. Anbefales varmt!

God lesing!

Bjørn Hinderaker

bokredaktør

bjorn.hinderaker@nla.no

biblos – anmeldelser

Hope

Ingolf U. Dalferth and Marlene A.

Block, red.

Tübingen: Mohr Siebeck, 2016 (458 ss.)

Philosophical and theological questions concerning hope are numerous. Significant debates rage over whether hope is a blessing or curse, or either of the two are prominent. This outstanding and extensive volume of essays from a Claremont Conference on the Philosophy of Religion rigo-

rously examines a variety of meanings, aspects, and ambiguities of hope. The Conference, in addition, marked the fiftieth anniversary of the publication of *Theology of Hope* by Jürgen Moltmann, who contributes a fine paper to this edition.

Following the stimulating Introduction, the book is comprised of four sections made up of essays and responses. This format is useful, as the responders provide thoughtful interaction with the core papers

and propose their own points of view.

Part I consists of four essays and two responses on, Hope and the Virtues: The Classical Tradition. Topics covered include epistemology, metaphysics, virtues, and Aquinas.

Part II provides five essays and two responses on, Hope, Possibility, and the Future: Philosophical Problems. Subjects addressed include, Kant, Kierkegaard, Marcel, Beauvoir on hope, and can hope remain hopeful.

Part III offers four essays and two responses on, Hope and God: Theological Reflection. Themes include the philosophy and theology of hope, love and hope, a theological hermeneutics of hope, and eschatology and humor.

Part IV presents four essays and three responses on, Hope, Suffering, and Healing: The Ethics and Politics of Hope. Issues explored include hope with a small 'h,' Job, and reading Job post-Fukushima, and healing and hope.

From the Introduction to the four parts of this volume, rigor and curiosity are in evidence. This dynamic makes for fascinating reading on a matter that concerns us all: hope; past, present, and future. The array of areas explored and depth of the research in the book are to be highly commended. I would wager that 'hope' just keeps coming back at us as we live in the world, thus a book like this is always up to date and valuable. Well worth reading.

Gregory J. Laughery

Resurrection in Paul. Cognition, Metaphor, and Transformation

Frederick S. Tappenden

Atlanta: SBL Press, 2016 (289 ss.)

This is a well written groundbreaking study. Tappenden's work on Paul and the resurrection is outstanding and will no doubt become a standard for further exploration on the mysteries of the topic.

The author, in Chapter one, presents the state of research, which he argues flounders on the notions of disembodiment,

dualism, and immateriality when it comes to Pauline pictures of resurrection. Tappenden next, in Chapter two, examines several Second Temple Jewish texts. He suggests that Paul's context for resurrection can be found in this environment and uses the example of 1 Thessalonians 4 to show how this works out. While resurrection is a metaphorical and imaginative depiction, Tappenden contends that there are a suite of interlocking concepts and images (ideals), including currents of human embodiment, that Paul inherits and then further develops as resurrection.

In Chapter three, Tappenden furthers his study by exploring Paul's *categories of reality* in his Greco-Roman and Jewish cultural settings, including cosmology and anthropology, dualism and monism in Hellenistic philosophy, and Jewish apocalyptic, before turning towards transformation metaphors, especially in 1 Cor 15:35-50 and 2 Cor 5:1-5. Following his investigation in this chapter, he proposes that Paul holds an 'integrative' rather than a 'oppositional' picture of resurrection. That is, Paul thinks in terms of wholes which are made up of disparate parts that exist in an 'interdependent' tensional unity. Paul, Tappenden maintains, does not fit in any particular category, be it dualism or monism, but associates various cosmological and anthropological images that are fashioned along the lines of transformation in continuity and discontinuity with embodied states.

Building off this in Chapter four, Tappenden explores the already/not yet in Paul's letter to the Romans, especially chapters 6-8. He aims to establish the perspective that Paul has both a present and future outlook for resurrection in mind, but Tappenden sees this as a single event configured in the human body. That is, resurrection is a type of evolving bodily state of human – in flesh/ Christ follower – in Spirit existence, neither fully present nor fully future, but in the process of realization from an earthly body to a risen one.

In Chapter five, the author addresses the notion of participating in resurrection.

This lengthy examination is extremely helpful. Many of us may have questions about the language of in or with Christ and how these metaphors aiming to describe a reality have some traction in the world. Tappenden gives some perspectives and orientations that are useful. Believers are, according to Tappenden's interpretation of Paul, bodily dying and rising in participation and union with the Christ. What would this have meant or how could it be signified? Tappenden includes two possibilities, among others: baptism and self-mastery, which are clearly in evidence in Romans 6-8 and in several passages of Paul's writings pertaining to being in or with Christ.

The concluding chapter pulls together the various strands of the book and proposes suggestions for further research. As already mentioned at the outset of this review, Tappenden has given us an exceptional work. This is indeed a thick text brimming with valuable insights that challenge some traditional views of resurrection, while offering a careful and nuanced interpretation that for Paul 'resurrection is embodied.' Highly recommended.

Gregory J. Laughery

Revelation

Ingolf U. Dalferth and Michael Ch. Rodgers, red.

Tübingen: Mohr Siebeck, 2014 (292 ss.)

This volume is a vibrant collection of essays and responses from the Claremont Conference on the Philosophy of Religion, 2012. Revelation is a massively significant topic for many religions, but it is also fraught with difficulties and complexities that warrant deeper investigation and the attention this book gives them.

Ingolf U. Dalferth opens the discussion with a fine *Introduction* entitled: Understanding revelation. This wide ranging and important essay includes a brief analysis of the contributions of Protestant dogmatics, as well as surveys of Hegel and Barth and their views of the subject.

There are three essays and three respon-

ses in the first part of the book: *Revelation and Reason*. William J. Abraham deals specifically with this issue (his chapter is titled the same as this section) and offers some splendid insights. He explores, among other things, the notion of revelation in an age of science and how to identify divine revelation. This is an interesting essay and the author has thought provoking arguments on these matters. For one, he holds that reason and revelation are not enemies. It is not irrational, Abraham contends, to believe that God reveals.

Michael Ch. Rodgers responds. He underscores, following Abraham, that God reveals first and foremost in Jesus Christ. Rodgers appeals to the work of Niebuhr and his definition of revelation in order to compliment and gently challenge some of Abraham's thoughts.

Stephen T. Davis contributes the second essay: *The Consequences of Revelation*. He refers to his piece as 'Christian philosophical theology,' whatever that is. In his view, revelation (God reveals himself to humans) 'allows' people to be part of God's intellectual, moral, and redemptive communities. Davis also addresses Rorty and Harris and their criticisms of faith. He suggests a belief in revelation does not end discussion but promotes it. His conclusion is that it can be rational to believe in divine revelation.

Joshua Kira responds. He is critical of Davis on three accounts; the notion of revelation; the limits of revelation; and the question of community. Kira suggests that refining these three aspects of Davis' paper would strengthen his claims.

John D. Caputo writes the third essay: *The Invention of Revelation. A Hybrid Hegelian Approach with a Dash of Deconstruction*. Caputo stresses that Hegel is no traditional evangelical when it comes to revelation. That is, he did not hold that supernatural mysteries were delivered to humans via a Higher being, but set out to show this revelatory was 'a viable form of life.' Hegel, according to Caputo, moves revelation into philosophy and thus attempts to go 'beyond rationalism.'

Surely, Caputo does something of this himself, arguing that stories and poetry can be meaningful and true and thus revelatory, without a supernatural origin. He then brings in a Derridian reading of Hegel, and concludes with short and thought-provoking responses to two questions: Is Revelation (for) Real? and What is Revelation?

Bruce Paolozzi responds. He offers a careful and insightful assessment of Caputo and his proposals concerning revelation, Hegel, and Derrida.

In part Two *Hermeneutics of Revelation* there are four essays and one response. James L. Fredericks contributes: Discourse and Disclosure. Gadamer, Levinas, and the Theology of Revelation. The author briefly examines the concept of revelation in Rahner and Barth finding each valuable to an extent and thus proposes to leave them in 'creative tension.' Fredericks seeks to preserve this tension through an analysis of the work of disclosure (Gadamer) and discourse (Levinas) and then discusses how this clarifies and applies, in his opinion, to valid notions of revelation found in the two theologians.

Claudia Welz offers the next essay: Resonating and Reflection the Divine: The Notion of Revelation in Jewish Theology, Philosophy, and Poetry. She begins with songs of suffering and the search for God, examining the OT and some contemporary contributions, then moves on to insightfully explore the work of Benyoëtz, Rosenzweig, Scholem and Levinas.

The third essay is a contribution by Kirsten Gerdes: Materiality of Metaphor: The Risk of Revelation. She uses the work of Derrida, Kristeva, Lakoff and Johnson, and Brueggemann to investigate metaphor and its potential material component for revelation.

George Pattison writes the fourth essay: Revealing the Thoughts of the Heart. Pattison employs the poetry of Edwin Muir to connect with his view of the heart and its relevance in poetry and life. He also engages with the writings of Heidegger and Bultmann on language and theology and

builds off this towards a picture of revelation.

Marlene Block responds. She discusses Pattison's engagement with theology, philosophy, and poetry, and how they each, according to Pattison, 'speak' of revelation. Her response includes a fascinating possibility, following Ricoeur, that there may be a liaison between poetic speech and revelation.

In part Three *Phenomenology of Revelation* there are two essays and two responses. Oona Eisenstadt begins with: The Revelatory Content of Weak Messianism: The Contraction of the Theological in the Thought of Emmanuel Levinas. She explores the term 'revelation' in the work of Levinas, especially his book, *Totality and Infinity*. The author proposes that Levinas reduces any theological notion of revelation to the human being, but this leads her to an intriguing perspective.

Eric E. Hall responds. He suggests there may be a tension in Levinas between God as Other and the neighbor as other. Is God ethics as the other?

The second essay is by Thomas Carlson: Revelation and Ruin: A Secular Heart, from Emerson to McCarthy. Carlson explores, couched in the debate between the religious and secular, the writings of Emerson and McCarthy, passing through Heidegger, in order to argue that ruin is revelatory. Time and nature, secular though they may be, have a capacity to reveal, and these authors are prime examples, in Carlson's view, of telling us about a world that speaks lessons we need to hear.

Jeff Murico responds. While appreciative of Carlson's efforts, Murico brings in Flannery O'Connor, to offer another perspective on the religious secular discussion.

This book is a pertinent and important contribution to the notion of revelation, which is becoming a highly significant discussion in our present context. While further study of what revelation might be is called for, especially with the rise of the sciences combined with growing expertise on ancient cultures and texts, this volume

is a valuable place to begin to do relevant research on a topic that has far reaching consequences for Christian belief.

Gregory J. Laughery

A Phenomenology of Christian Life.

Glory and Night

Felix Ó Murchadha

Bloomington: Indiana University Press, 2013 (252 ss.)

This is an excellent book comprised of eight well written chapters. Ó Murchadha first introduces Christianity and philosophy, a fascinating discussion due to the breath of his interaction. He engages with Plato, Heidegger, Levinas, Merleau-Ponty, Marion, Henry, and others in setting the stage for the following chapters of the volume.

The author then moves into phenomenon and existence as desire, and how this is to be conceived in a Christian, non-Platonic sense. He next turns to offer a number of illuminating chapters, initially continuing to show the marked differences between a Platonic picture of the world and a Christian one. Ó Murchadha also grapples with the notion of ontology in Heidegger and glory in a Christian perspective, before turning to other intriguing topics such as Incarnation and Creation. Going further, he deals with eternity and time. This array of subjects and the author's insights about them are immensely rich and provocatively interesting. Readers are treated to quite a philosophical and theological feast with much to offer. No doubt, this book requires attentive reading. It is a thick text and operates at a multiplicity of levels when it comes to thinking about serious matters, including God, the other, and the world.

Ó Murchadha refers to his work as an experiment to 'think philosophically in a Christian manner.' I would wager he is successful, and I highly recommend you participate in the *laboratory of life* through reading his book.

Gregory J. Laughery

Fyra kristna diskuterar skapelse och evolution

Mats Selander, red.

Stockholm: Apologia, 2020 (238 ss.)

I den engelskspråkiga världen har det på senare år getts ut en mängd kristna böcker där flera olika perspektiv bereds en möjlighet att mötas inom en och samma volym. Inte minst Zondervans "Counterpoints"-serie är ett välkänt exempel på detta – en serie som snart är uppe i 40 utgivna titlar.

Hos de kristna förlagen i Sverige har motsvarande upplägg varit mindre vanligt. Desto mer välkommet är det därför att Apologia har gett ut en diskussionsbok på temat Skapelse och evolution, där fyra olika perspektiv bryts mot varandra: ungdjordskreationism, gammaldjordskreationism, ID-vänlig teistisk evolution och teistisk evolution.

För den som inte är bekant med uppläggget har var och en av författarna skrivit en huvudtext som därefter kommenteras av övriga författare. Som avslutning på varje sektion får huvudförfattaren kommentera sina kollegors kommentarer, vilket innebär att varje sektion består av fem olika texter.

Förutom den bredd av perspektiv som detta innebär, ligger det till grund för en dynamisk läsupplevelse. Inte minst tvingar det läsaren till en djupare reflektion, eftersom man hela tiden får olika synsätt att förhålla sig till.

Om jag redan nu ska ge någon form av omdöme om boken är det nog det senare jag uppskattar allra mest. Snarare än att kora någon självklar vinnare i debatten vill jag helt enkelt lyfta fram rikedomen i de olika perspektiven. Ju längre jag läser, desto tydligare blir det att en så komplex fråga som den kristna synen på skapelse och evolution kräver att vi använder oss av flera parallella angreppssätt. Annorlunda uttryckt: ingen av författarna sitter (så vitt jag kan bedöma det) ensam inne med "hela sanningen" i dessa frågor.

Det är också högst kompetenta författare som har valts ut. Ungdjordskreationismen – som ifrågasätter såväl evolutions teorin som tanken på en gammal jord –

företräds av Göran Schmidt, tillika ordförande i föreningen Genesis. Gammaljordskreationismen – som ifrågasätter evolutionsteorin *utan* att ifrågasätta tanken på en gammal jord – företräds av fysikern Krister Renard. Den ID-vänliga teistiska evolutionen – som bejakar delar av evolutionsteorin men också förutsätter Guds aktiva ingripande för att föra dessa processer framåt – företräds av molekylärbiologen Sebastian Ibstedt. Den teistiska evolutionen – som i allt väsentligt bejakar evolutionsteorin som förklaring till skapelsen så som vi i dag känner den, men utan att fördenskull förneka Guds roll som skapare – företräds av teologen Lars Gunther.

Vad är det då som framkommer av det gemensamma samtalet? Det låter sig inte så lätt sammanfattas i en kort recension. Men som redan har antytts visar det sig att författarnas olikheter inte bara handlar om sättet att värdera bevisen, utan lika mycket om deras skilda sätt att nalkas frågorna som helhet.

Störst är (förstås) skillnaderna mellan Göran Schmidt och Lars Gunther, som visar prov på diametralt olika sätt att läsa särskilt urhistorien i Första Moseboken 1–11. Schmidt menar att dessa kapitel ska läsas så bokstavligt och rättframt som möjligt, medan Gunther snarare betraktar dem som bildliga framställningar av teologiska sanningar – anpassade efter dem som först got emot dem.

Krister Renard och Sebastian Ibstedt står i detta avseende närmare varandra, och intar någon form av mellanposition med ett mer öppet förhållningssätt än de båda ”ytterkantpositionerna”. Samtidigt ska understrykas att alla författarna bekänner sig till en evangelikal bibelsyn, och alltså har en hög syn på Skriften som Guds ord.

Om det är något jag saknar är det väl den mer ingående diskussionen gällande de naturvetenskapliga frågorna. Särskilt i Schmidts och Renards texter finns ett antal sådana exempel, men när man kommer till Gunther är det mer övergripande perspektiv som står i fokus. Å andra sidan finns det gott om hänvisningar i noterna för den som vill utforska mer.

Klart är att alla författare är väl pålästa, att alla har viktiga poänger och att alla utmanar varandra. Mina starkaste sympatier landar i mitten av det aktuella spektret, men mitt råd är att läsa boken med ett så öppet sinne som möjligt. Det förtjänar den!

Olof Edsinger

Hva er god apologetikk? Bibelens posisjon i apologetikken og apologetikkens rolle i forkynnelsen

Andreas Årikstad og Jogeir Lianes

Kjeller: Hermon Forlag, 2020 (102 ss.)

Det første spørsmålet i møte med denne boken er hvorfor den skulle anmeldes i et akademisk tidsskrift. Boken gir seg ikke ut for å være akademisk, og burde nok med sine 100 sider og 26 fotnoter heller sees som et manifest eller en traktat som vil flagge spesifikke oppfatninger om apologetikk. Så legger heller ikke boken vekt på argument og diskusjon, men bruker i stedet direkte Skrifthenvisninger som begrunnelser. Bokens prinsipielle utgangspunkt er å se «god apologetikk» som synonymt med ungjord-kreasjonisme, og hovedanliggendet er å advare mot all apologetikk som ikke passer innenfor disse rammene. Deler man ikke utgangspunktet om at ungjord-kreasjonisme er den eneste legitime bibelske tilnærmingen, gjør boken lite for å overbevise leseren.

Boken kan likevel sies å være viktig siden den representerer en gruppe populære norske apologeter som er svært aktive på sine arenaer. De to forfatterne har lenge arbeidet ut fra ungjords-perspektivet, og de ga i 2018 ut *Skapelse og/eller evolusjon - hva sier Bibelen?* (sammen med Samuel Årikstad), samt i 2020 læreboka *Guds verden - trosforsvar for ungdomsskolen* (med Andreas Årikstad som eneste forfatter). De har også nettsiden www.skaper.no. Den nye boken *Hva er god apologetikk?* ønsker å definere hva som er «god» apologetikk, og da samtidig å avdekke og advare mot enhver «dårlig» apologetikk.

Bokens del 1 («Hva er god apologetikk»

tikk?») introduserer temaet med henvisning til et par standard bibelteks-ter (1 Pet 3,15 og Kol 4,6) om at vi er kalt til å gi svar, og at trosforsvaret også er del av «å elske Gud med hele vår forstand». I stedet for å utdype hva apologetikk innebærer i Det nye testamente, advares det mot å forsøke å «overbevise utover enhver rimelig tvil» og mot det de ser som «kampen om det beste gudsbevis». Gjennomgående hevdes det at argumenter, logikk og fornuft har en svært begrenset verdi. Som alternativ til dette, fremmes forkynnelse, forstått kun som proklamasjon av lov og evangelium, og en direkte bruk av Bibelen. Dette begrunnes med henvisning til at troen kommer av Guds Ord (sml. Rom 10,17).

Del 2 («Bruk og misbruk av apologetikk») konkretiserer forfatterens sentrale anliggende. Hva betyr det at apologetikken må ta utgangspunkt i Bibelen? Her advares det mot all apologetikk som ikke aksepterer en skapelse på seks dager for 6000 år siden. Big bang-teorien er problematisk, fordi den er i konflikt med Bibelens tidsperspektiv. Intelligent Design teori er problematisk, siden den åpner for evolusjon og medfører en problematisering både av Bibelens ættetavler og av en global flom.

Forfatterne fortsetter med å advare mot «naturlig teologi», med henvisning til at denne er en filosofi fra «ugudelige» tenkere som Aristoteles og Platon som ikke tar høyde for syndefallets virking på menneskets fornuft og logikk. Argument for en skapergud er lite nyttig, fordi det ikke leder til kristen tro spesielt. Det advares mot å gjøre argumenter «troshærende», og det påpekes igjen at bevis ikke skaper sann tro.

Del 3 utdyper «Bibelfundamentert apologetikk». Her menes overraskende nok ikke apologetikk slik den drives i Bibelen, men en apologetikk som bruker bibelteks-ter, i forkynnelse forstått kun som proklamasjon. Her nevnes flere felter som kan brukes for å bekrefte Bibelen: historien, biologien, filosofien, profetier, arkeologi, personlig erfaring, og det guddommelige vitnesbyrd om Ordet om korset gjennom Bibelen. Forfatterne gjentar stadig at det er Guds Ord og ikke fornuften, apologetikk-

ken og argumenter som skaper tro. Bibelen er som løven som ikke trenger å forsvares, men som lett forsvarer seg selv om den slippes løs.

Dette siste eksempelet med løven som ikke trenger å forsvares kan dessverre sies å være typisk for boken. Den forholder seg i svært liten grad til faglig diskusjon, men tar utgangspunkt i karikaturer av andre tilnærminger. Dette brukes så for å nedvurdere verdien av trosforsvar, argument og fornuft, for så igjen å sette opp Bibelen og proklamasjon som alternativ. Men trosforsvar har jo primært ikke med kamp å gjøre, men nettopp med det å svare. Og spørsmål til og innvendinger mot vår tro – enten dette gjelder Gud, Jesus eller Bibelen – krever gjennomtenkte og velbegrunnede svar. Proklamasjon av bibelske sannheter må ikke settes opp som et alternativ til å gi gode svar.

Hva slags apologetisk metode er det som kommer til uttrykk i denne boken? Her ser vi en rendyrket «presuppositional» tilnærming, som kjennetegnes av å insistere på ett eksplisitt teologisk og filosofisk utgangspunkt («presuppositions»). Utgangspunktet som disse velger er Bibelen selv, men her kunne man selvfølgelig også valgt for eksempel Koranen eller astrologien. Denne posisjonen kan på den ene side kritiseres filosofisk som en typisk sirkelargumentasjon (som bruker Bibelen for å bekrefte Bibelen), og på den annen side kan det kritiseres teologisk (for å ha svakt belegg nettopp ut fra Bibelen).

Bokens mest sentrale anliggende synes å være det å fremholde viktigheten av Bibelen for apologetikken. Og her vil mange være enige. Men i stedet for å vise hvordan Bibelen modellerer apologetikk, fremmer forfatterne en «biblisistisk» apologetikk, en tilnærming som i stedet kun vektlegger proklamasjon og bruk av bibelvers. Om vi for eksempel ser på Paulus' tale for Areopagos-rådet (Apg 17) – hvor Paulus taler inn i en pluralistisk, ikke-jødisk kontekst – ser vi at han ikke bruker en eneste direkte henvisning til Bibelen eller Bibelens autoritet, men i stedet bygger bro til deres religiøsitet og litteratur. Dette gjør Paulus

samtidig som han presenterer den sentrale bibelske fortellingen og argumenterer for evangeliets troverdighet.

Uavhengig av hva man måtte mene om ungjort-teoriens styrke eller bibeltroskap, kan man stille spørsmål til hvor klokt og hvor strategisk det er å knytte kristen apologetikk (eller kristen tro) for sterkt til én spesifikk tolkning av 1 Mos 1-11. Det gjør troen svært sårbar for kritikk. Man tvinges samtidig til å fremme svært avanserte teorier på en rekke fagfelt som svært få (inklusive forfatterne) har anerkjent kompetanse innenfor (slik som biologi, geologi, paleontologi og astronomi). Sist, men ikke minst, blir en helt avhengig av det egne kristne «ekkokammeret» for å kunne bevare troen.

Bjørn Hinderaker

Liturgi i Svenska kyrkan. I ord och bild från då till nu

Sven-Erik Brodd och Gunnar Weman
Skellefteå: Artos, 2019 (313 ss.)

De nordiska nationerna har i stort och smått under århundraden starkt präglats av kristendomen. Men det gemensamma arvet har tagit sig något olika uttryck i de fem länderna, även om de alla i mycket har en reformatorisk-luthersk grundton. I föreliggande volym ligger fokus på utvecklingen i Sverige. Vi får i ord och bild följa Svenska kyrkans trosöfverhet och liturgiska firande. Som titeln avslöjar innehåller volymen ett rikt bildmaterial, vilket väcker intresse. Inte endast bildmässigt utan också textmässigt är ”nuet”, modern tid, mer framträdande än ”dået”. Boken är aktuell och värjer inte för nutida problem. Dess layout är inbjudande. Tonen är saklig, språket enkelt formulerat och medvetet fromt. Både pastorala och liturgihistoriska perspektiv inkluderas. Den kan beskrivas som en grund- eller introduktionsbok i ämnet.

Författarna har både rik teoretisk kunskap om och praktiska erfarenheter av svenskkyrkligt liv och liturgisk utformning. Brodd (f. 1949) är präst och professor emeritus i kyrkovetenskap vid Uppsala

universitet, Weman (f. 1932) är teol. dr och pensionerad ärkebiskop i Svenska kyrkan.

Boken är disponerad på så sätt att den startar med ett kapitel om hur gudsfolket på en viss plats etablerar sig (kap 1); hur man tidigt byggde kyrka för sakramentens skull, hur socknen och sockensjälvstyrelsen satte sin prägel på utvecklingen och hur kyrkan kom att ansvara för skola, undervisning och fattigvård, m.m. Även om det skedde en uppdelning mellan landskommun och den kyrkliga socknen år 1862, var skolan fortsatt länge kyrkans ansvar. Inte förrän 1958 avslutades kyrkans lagreglerade inflytande på skolans område. Kyrkan ansvarade för folkbokföringen fram till 1991. Det kyrkliga och världsliga har i nationens historia onekligen på många sätt blandats. Tiderna har förändrats, sekulariseringen tagit fart och slagit igenom, men i volymen visas även på nutida exempel hur man i en enskild församling kan bidra till både skola, vård och omsorg genom att inte endast bygga kyrka/kapell utan även förskola, skola, lägenheter, gruppboende och konferenslokaler.

Författarna visar i den kortfattade översikten i det inledande kapitlet även på faran för en nutida inre sekularisering av kyrkan och en ”i sak överraskande politisering” av kyrkans beslutsorgan. Vidare pekar de på problemen med moderna arbetstidsavtal och en ekonomiskt styrd ”stordriftskyrka” som ecklesiologiskt inte känns igen i det bibliska eller fornkyrkliga materialet. Man går vidare med att bland annat beskriva kyrkorummen, som alla kan sägas ha ett sakramentalt program: dess struktur, motiv, utveckling och ”annorlundahet”, samt liturgins förändringsprocess, uppföljt också här med ett rikt bildmaterial.

Kapitel (kap 2) inrymmer en beskrivning av kyrkans ämbeten: biskop, präst och diakon, det vill säga en text om de som skall leda den gudstjänstfirande kyrkan. Därefter belyses hur Svenska kyrkan med en kyrkoårets färgkanon firar gudstjänster under kyrkoårets gång (kap 3). Sedan

följer ett kapitel om ”gudsfolkets stora fest”, dvs. högmässan (kap 4). Men kapitlet innehåller även avsnitt om predikan, kollekten, ”festens bröd och vin”, kyrkans musik och, kanske lite oväntat, om ”tystnaden” i gudstjänsten (pratighet, besvärande tystnad och god tystnad). Detta kapitel är sidomässigt bokens mest omfattande. Därpå följer ett kapitel om de kyrkliga handlingarna: dop, konfirmation, bikt, vigsel och begravning (kap 5).

Volymen avslutas med tre korta avsnitt. Det första är en sammanfattning om liturgin ”genom tid och rum”, i vilken betonas att kyrkans liturgi inte endast är ett återuppreppande av vad som en gång hände, utan ett ”närvarandegörande” av ett historiske skeende. Men inte endast det, den är också framåtsyftande: ”Det som en gång skedde blir närvarande och det som skall ske föregrips i den sakramentala liturgin.” Man blir delaktig i det som skett och det som kommer att ske. ”Det vertikala och horisontella i tron tvinnas samman till ett korsets tecken.” Det andra är en utmaning att skriva en egen historia om sin församlings kyrkorum och gudstjänstfirande; det tredje en litteraturlista för de som vill läsa med. Sist återfinns även ett sakregister.

För den som vill få en grundläggande kunskap om hur liturgiskt liv kan förstås och levas ut i svenskkyrklig miljö är denna bok en utmärkt och lättillgänglig introduktion. Den ger därmed även en inblick i det som under många, många generationer verkat formerande för livsförståelsen i den svenska miljön. Att det till texten förts mer personliga perspektiv, kommentarer och förslag, berikar innehållet och ger ytterligare underlag för egna funderingar och ställningstaganden.

Kjell O. Lejon

Meningsfullt Liv

Francis Jonbäck

Stockholm: Dialogos förlag, 2020

Meningsfullt Liv är en uppföljare av postdoktoranden Francis Jonbäcks tidigare bok *Meningslöst Lidande* där han diskute-

rar frågan om meningslöst lidande talar emot Guds existens. I *Meningsfullt Liv* funderar Jonbäck istället över om Guds existens är nödvändig för att vi ska kunna leva ett meningsfullt liv. Jonbäck definierar meningsfullt liv som ett värdefullt liv och hävdar att den grundläggande frågan är vad ett meningsfullt liv består av om Gud inte finns.

I en mycket stilfull, kvalitativ och sammanhängande redogörelse utvärderar Jonbäck argumentet att Gud skulle vara nödvändig för ett meningsfullt liv, ett argument som han kallar för ”meningsfullhetsargumentet”. Detta argument lyder på följande sätt; (premiss 1) ’Livet är meningsfullt’ (premiss 2) ’Om livet är meningsfullt så existerar Gud’, alltså (slutsats) ’Gud existerar’. Fokus läggs på premiss 2 som uttrycker att man måste referera till Gud för att visa att livet kan vara meningsfullt.

Jonbäck redogör för två olika sätt som ateister svarar på detta argument, protestateisterna och positiva ateisternas svar. En protestateist argumenterar mot (2) genom att ge moraliska skäl för att Guds existens *inte* kan gå ihop med ett meningsfullt liv. Att referera till Gud för att svara på vad som skulle kunna göra livet meningsfullt gör snarare saker och ting värre.

Jonbäck går igenom tre olika moraliska skäl. Det första är att en Gud som låter människor lida med motiveringen att andra människor i slutändan ska må bra är en ond Gud och att livet inte kan ha någon mening om en sådan Gud existerar. Jonbäck tycker inte att skälet är starkt då man kan tänka sig att Gud faktiskt underlåter att handla eftersom det kan leda till något större gott för alla, inklusive de som verkligen lider. Det andra skälet är att Gud, på grund av hans egna syften med världen och människan, inskränker vår frihet att forma vår egen subjektiva mening med livet, och livet kan därför inte vara meningsfull om Gud existerar. Även detta skäl tyckte Jonbäck inte var starkt då människan fortfarande har friheten att välja bort Gud och forma sin egen mening. Det tredje skälet är att en allvetande Gud inskränker vår integritet – en sådan Gud vet allt om oss och har

alltid tillgång till våra mest privata tankar och kränker därmed oss hela tiden. Jonbäck menar att detta argument har en viss kraft men försvagas av att Gud har koll på oss för att alltid kunna hjälpa oss och att detta skäl inte kan väga tyngre än allt det positiva med Guds existens. En positiv ateist argumenterar mot (2) genom att visa att det finns andra saker än Gud som kan göra livet meningsfullt.

I likhet med ovan redogör Jonbäck för tre skäl där de två första avser att visa att Gud inte är nödvändig för ett meningsfullt liv. Det första argumentet menar att det inte finns något unikt med vare sig Gud eller en kärleksfull gudsrelation som inte finns i resten av världen. Gud har egenskaper som gör att gudsrelationen är värdefull och god, men människor har också egenskaper som kan göra relationer människor emellan värdefulla och goda. Jonbäck kom fram till att argumentet var övertygande och att skillnaden mellan båda alternativen endast är kvantitativ. Det andra argumentet menar att Guds syfte att ha en kärleksfull relation med oss var godtyckligt värdefullt eller att Gud inte var nödvändig som källa till det värdefulla i en sådan relation. Jonbäck påpekade att det värdefulla i en sådan relation ligger i Guds natur är god och inte att Guds vilja är god, men att detta inte visar att Gud är nödvändig som källa till det värdefulla. Det tredje argumentet hävdar att det finns andra saker än Gud som kan göra livet meningsfullt. Här anger Jonbäck tre alternativ. Det första är subjektiva alternativ där meningsfullhet likställs med huruvida individen ägnar sig åt vad den vill göra och som Jonbäck menar leder till absurda konsekvenser där ett meningsfullt liv skulle kunna bestå av avföringsätande. Det andra alternativet är att våra aktiviteter är meningsfulla om de leder till att minska lidandet i världen vilket Jonbäck tyckte var övertygande. Det tredje alternativet menar att det finns aktiviteter som har ett värde i sig och att man kan testa detta genom att tänka bort alla eventuella konsekvenser och avgöra om man vill ägna sig åt aktiviteten i alla fall. Även detta alternativ övertygade Jonbäck

men han hävdar samtidigt att det också kan få absurda konsekvenser som första alternativet.

Jonbäckes konklusion är att Gud inte är nödvändig för ett meningsfullt liv. Det som framför allt talar för detta är att skillnaden mellan Gud och människan samt gudsrelation och relationer människor emellan endast är kvantitativ. Det kan därför vara objektivt meningsfullt för människan att sträva efter att minska lidandet i världen eller att sysselsätta sig med aktiviteter som har ett värde i sig.

Eftersom det är enkelt att följa Jonbäckes argumentation, och att han tydligt redovisar följderna av hans resonemang, är det svårt att inte hålla med honom om hans slutsatser. Jag tycker dock att det ibland råder oklarheter kring hans frågeställning. Handlar frågan huruvida ett meningsfullt liv kan vara objektivt meningsfullt utan Guds existens eller handlar den snarare om man kan leva ett meningsfullt liv utan en *gudstro*? Visserligen säger Jonbäck att diskussionen kommer att handla om Guds existens som ett nödvändighetsvillkor för ett meningsfullt liv, men ibland argumenterar han på ett sätt som ger intrycket att frågan handlar snarare om ateister kan leva meningsfulla liv utan en *gudstro*. Detta visas när han skriver att det finns objektiva sekulära alternativ på ett meningsfullt liv, som till exempel att sträva efter att minska lidandet i världen. Problemet är dock att detta endast säger att det är möjligt att leva ett meningsfullt liv utan en *gudstro*, men frågan kvarstår; vad är det som gör strävandet att minska lidandet objektivt meningsfullt utan Guds existens?

Trots dessa frågetecken menar jag att boken är värd att läsas av både troende och icke troende. För troende för att få sig en funderare på vilket sätt ens liv har mening här och nu, oavsett hur denna mening är förankrad i Gud. För icke troende för att begrunda över hur mening kan vara förankrad, oavsett hur den ter sig här och nu – *Meningsfullt liv* berör många, om än på olika sätt.

Fernando Vasques

Det naturliga: En kritik av queerteorin, transhumanismen och det digitala livet.

Fredrik Svenaeus

Mörklinta: Gidlunds förlag, 2019 (200 ss.)

I modern filosofi har frågan naturen varit ett kärt tvistemål. Inom moralfilosofin har förhållandet mellan ”är och ”bör” diskuteras. Ofta med slutsatsen att de inte hör samman, att vi inte härleda några moraliska förpliktelse ut hur naturen är funtad. Inom teologin har en liknande debatt förts under 1900-talet om förhållandet mellan natur och nåd. Är naturen blott en autonom del av människan där den sekulära moralen och förnuftet separeras från den övernaturliga nådens gåvor av tro, hopp och kärlek, eller hänger de samman? Teologen Henri de Lubac hävdade att nåden inte bara fullkomnade naturen – vilken är den gängse skolastiska uppfattningen – utan också föregick och genomfar naturen till en så hög grad att det inte råder någon väsentlig skillnad dem emellan.

Det är glädjande att en filosof vid ett sekulärt lärosäte anser det värt närma sig denna fråga, en fråga som för andra tänkare anses avgjord sedan, säg David Hume eller Karl Barth, beroende på om man är filosof eller teolog. Fredrik Svenaeus är professor i filosofi vid Centrum för praktisk kunskap, Södertörns högskola. Just denna läroinstitution är känd för att inte enbart premiera den på de flesta andra filosofiska institutioner i Sverige dominerande analytisk-filosofiska traditionen, utan att tillåta flera perspektiv i samtalet.

Svaneaus är fenomenologiskt inriktad, en filosofisk tradition som tar sitt avstamp i hur saker och ting ter sig för oss, och söker blottlägga kategorierna för tänkandet och varseblivandet. Därmed inte sagt att fenomenologin måste bli en form av subjektivism eftersom den intresserar sig bl a för att analysera hur just objektiva ting ter sig för oss och under vilka villkor vi kan begreppsliggöra dem.

I sin forskning och publikation har Svenaeus behandlat frågor som rör sexualitet, smärta och kronisk sjukdom, digitaliseringens påverkan på oss och samhället.

Det naturliga är uppdelad i fem kapitel som tar upp dessa områden och det är begreppet ’natur’ som är det genomgående temat. Han vill visa att en vidgad förståelse av begreppet natur kan bidra till en djupare etisk reflektion på dessa områden. Efter genomläsningen visar det sig att den vidgade förståelsen i vissa avseenden egentligen innebär ett återtagande av bortglömda eller bortkastade uppfattningar om natur som har rötter i antikens filosofier och i viss mån Descartes. Svenaeus räknar upp fem betydelser (ss. 9-12) av ’natur’, nämligen som: (i) det kulturellt normerande, (ii) det statistiskt vanligt förekommande, (iii) det som är friskt/helt, (iv) det som är biologiskt orsakat och (v) det som känns autentiskt. Han påpekar helt riktigt att det oftast hävdas att (i) och (v) är normativa i etisk mening och de tre andra blott beskrivande (utan etisk betydelse). Boken vill visa att detta inte är fel men inte tillräckligt. Vi antar t.ex. att hälsa är något etiskt gott, något som visar sig i hur vi behandlar sjuka. Men det friska har också en direkt koppling till (iv), den biologiska grunden. Begreppet natur omfattar således, enligt författaren, alla betydelserna och de har alla på olika sätt att göra med det omstridda ”bör”.

I första kapitlet ger sig boken i kast med att granska hur begreppet natur förekommer – eller snarare trängs undan – i queeridologin. Med viss försiktighet försöker han visa att företrädare för HBTQI-rörelsen ofta antar, utan att behöva det, förkastar natur-begreppet. Detta får nämligen etiskt problematiska konsekvenser för talet om ”normkritik” och inte minst könskorrigeringar (som Svenaeus rekommenderar skall skjutas upp till 18-årsdagen).

Andra kapitlet handlar om sjukdom, smärta och förhållandet till kroppen, som ibland kan uppfattas som en vän och ibland som en fiende. Här hjälper den fenomenologiska blicken läsaren att se sådant som sjukdom ibland kan tränga undan i andra diskussion om sjukdom. Han argumenterar t ex mot en reduktion av jaget till betydelse (iv); ”Jag är inte min hjärna” (s. 55), hela kroppen är viktig för

mitt ”jag”.

I kapitel tre till fem är det teknologin som står i fokus, och hur vi genom den vill överskrida naturens begränsningar. I tredje kapitlet behandlas t.ex. dataspelsberoende och underhållningsindustrin medan fjärde kapitlet skärskådar livet på nätet (där Metoo-debatten kommer upp i vilken Svenaeus var inblandad i SvD).

I sista kapitlet är det den sk transhumanistiska rörelsens teknikoptimism som mest radikalt söker frångå naturen eller kanske ännu bättre omvandla den. Transhumanismen vill genom teknologins hjälp ge oss längre eller kanske evigt liv. Här sätter Svenaeus ner foten och hävdar att människans jag inte är tänkbar utan en biologisk kropp. Det förefaller som att diskussionerna om könsdysfori och transsexualitet i första kapitlet befinner sig inom samma spektrum och man hade önskat att de kunde förts båda i dialog. Efterordet pläderar för ett vidgat natur-begrepp på ett förnämligt sätt. Där läser vi t.ex. om hur kroppens historia har något att lära oss, att vi inte bara skall lyssna på kroppen utan ”med kroppen”.

Som ofta öppnar fenomenologins metod upp för nya perspektiv, och kanske hade författaren kunna gå ännu längre och undersöka om det finns fler relevanta betydelser. Vissa formuleringar i boken kommer nära en klassik metafysik och naturfilosofi och de skulle kunna utgöra ett en sjätte betydelse av natur, där dess ändamålsenlighet och helhetsuppfattning betonas kommer fram. Det finns ofta inslag av ett slag holism i Svenaeus natur-analys som kunde utgjort en egen kategori som också rymmer den subjektiva femte dimensionen. I den klassiska filosofiska tradition kan det sägas att helheten håller ihop även delarna med erfarenheten. En kanske ytterligt vidgad förståelse av natur-begreppet är att tänka på det som kosmos ordning och min plats i det, om vikten av att leva i harmoni med ett yttre och inre *Logos* eller *Ratio*. Detta är den klassiska iden om filosofin som en andlig verksamhet. Steget till att börja tänka *teologiskt* är då redan taget. Den kristna uppenbarelsen blir svaret på

det filosofin söker. I dagens allt skarpare offentliga debattläge är det befriande att se att någon åtminstone söker sig vidare mot en förståelsehorisont som jag som teolog i hög grad delar.

Stefan Lindholm

Alternativa fakta: om kunskapen och dess fiender

Åsa Wikforss

Stockholm: Fri tanke, 2017 (259 ss.)

Åsa Wikforss (f. 1961) är professor i teoretisk filosofi vid Göteborgs universitet och den senast invalda medlemmen i Svenska akademien. Hon var förra året (2018) sommarprat�are i P1s *Sommar*. Boken, *Alternativa fakta*, är en reaktion mot den allt mer utbredda motståndet mot att ta sunt förnuft och etablerade vetenskapligt grundade fakta på allvar. Wikforss har sedan en tid tillbaka varit en flitig förespråkare för en robust kunskapssyn i skola och utbildning, bl.a. annat genom förlaget Fri tanke (som *Alternativa fakta* också ges ut på). Detta kommer också fram i boken, men det är framförallt president Donald Trumps svulstiga retorik som blir huvudexempel och något av en måltavla för Wikforss.

’Alternativa fakta’ är en term som uppkom inom Trumps administration när presidenten hävdade att det var betydligt mer folk vid hans installation än media och andra källor hävdade. När de ställdes inför detta motpåstående sade Trumps pressekreterare Kellyanne Conway att de presenterade ”alternativa fakta”. Svaret blev att alternativa fakta inte är fakta utan lögn. Sedan dess har termen använts flitigt som ett uttryck inte bara för Trump utan för tendenser i vår tids politiska retorik. Ett relaterat nyord som uppkom som en analys av denna polemiserade situation, som Wikforss varit en flitig användare av, är *kunskapsresistens*.

Genomgående är bokens kapitel och avsnitt uppbyggda kring kärnfulla påståenden, vilket gör att man lätt igenkänner och förstår det författaren vill säga. T.ex. ”Vi tenderar att överskatta våra förmågor

när det gäller saker vi inte kan så mycket om.” (s. 135). Bokens som helhet och de två första kapitlen i synnerhet fungerar den som en utmärkt introduktion till kunskapsteori eftersom den är proppad med exempel från samtiden och på ett klart och läsbart sätt sätter detta i samspråk med modern analytisk filosofi men ändå en lagom dos av den tekniska jargongen. (Ibland har dock Wikforss, som är gift med en amerikan och spenderade de första åren som akademiker vid amerikanska lärosäten, en något obearbetad svenska. Den anglosaxiska filosofiska bakgrunden skuggar betydelsen lite.)

I kapitel tre behandlas de psykologiska faktorer som gör att vi motstår och förvanskar etablerad kunskap. Wikforss diskuterar här hur vi bär med oss förutfattade meningar som styr vår värdering och intagande av kunskap. T.ex. skiljer hon mellan lögn och skitsnack (”Bullshit”). Lögnaren försöker dölja att han talar osanning medan skitsnackaren inte bryr sig om huruvida det finns någon sanning. Det är alltså en djupare och mer moraliskt problematisk attityd och en som Wikforss menar stämmer mycket väl in på Trump. Det är en rent av farlig attityd. I detta och nästa kapitel är således media och propaganda huvudämnet, något som president Trump är en kreativ användare av. I femte kapitlet kommer hon in på kunskapsresistens i skolan, ett kärt ämne för professor Wikforss. Här kommer hon ut som en sann upplysningsfilosof där det rena förnuftet och vetenskapen står som en grund för det moderna samhällsbygget.

I det sista kapitlet föreslår Wikforss välkända motmedel mot dagens konspirationsteorier, propaganda och pseudovetenskapliga påståenden som allt för lätt motiverar våra handlingar. Det är främst kritiskt tänkande. Här tjänar boken inte bara en introduktionsbok i kunskapsteori utan i logik och argumentationsteori. Läser man den bara för att lära sig detta är den väl mödan värd, mer än många andra introduktionsböcker i filosof och dessutom underhållande. Men nu är detta ett seriöst

inlägg i angelägna frågor som rör vår samtid. Att tänka logiskt och rationellt handlar till viss del om att bli varse sina egna svagheter och tankefel påpekar hon. Har jag grund för mitt påstående eller omdöme? Vad är källan? Stöds slutsatsen i tidningsartikeln av sanna premisser som är dragna enligt logikens självklara regler? Är det en fråga om ett orsakssamband mellan x (invandring) och y (ökat antal brott) eller är det bara en korrelation mellan två företeelser som inte har något med varandra att göra? Det är inte alltid vi får tid att ställa kritiska frågor på riktigt utan stannar vid retoriken som styr vår tids samtal. Här är *Alternativa fakta* bidrag ytterst angeläget.

Men är allt viktigt i livet reducerbart till fakta som går att undersöka och kvantifiera så som Wikforss i långa stycken låter påskina? Här är det intressant att notera en annan samtida kvinnlig filosof, Jonna Bornemark och hennes *Det omätbaras renässans*. Hon kommer mer från en kontinental och historisk filosofisk tradition och är dessutom mer känslig för andliga och religiösa aspekter av det mänskliga livet än Wikfors. Och så behandlar de inte exakt samma ämne men de överlappar delvis. (For the record, jag missade deras offentliga samtal 14 oktober i Uppsala.) Frågan är om de motsäger varandra eller om de kompletterar varandra i sin filosofiska analys av samtidens syn på vad det är att vara människa, rationell och beroende av andra.

Till sist ställer jag mig frågan om vad Wikforss skulle säga om religion inte bara i allmänhet utan om klassisk kristen tro; om Bertil 84 år på ålderdomshemmet som bett till Jesus hela livet eller Elna 8 år som sjunger till Jesus i barngruppen eller teologistudenten som spenderar åratall med att läsa om antika figurer och tankekonstruktioner. Gör de omedvetet motstånd mot bättre vetande, fakta och vetenskap? Är deras trosföreställningar att räkna som rationella? För att uttrycka saken med filosofiska termer som Wikforss gör: Kan bibeln som källa ge mig evidens, berättiga

mina trosföreställningar som gör att jag kan säga att jag vet att Jesus har funnits, uppstått och är Guds son? Wikforss själv har nog starka tvivel, men på hennes egna premisser och uppmaning till kritisk tän-

kande finns det i varje fall en möjlighet till verklig dialog och ett gemensamt sökande efter sanning.

Stefan Lindholm